

XIX. Yüzyılda İdrisiyye Tarikatının Selefî Tasavvuf'a Evrilen Kimliği ve İslahatçı Yönü

Identity of Idrisiyya Sufi Order Evolving into Salafî Sufism and Its Reformist
Aspect in The 19th Century

Abdulcebbar KAVAK

Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Karabük University, Faculty of Theology, Department of Sufism,
Karabük / Turkey
akavak@karabuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1846-5493

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.992182

Atıf / Citation: Kavak, Abdulcebbar. "XIX. Yüzyılda İdrisiyye Tarikatının Selefî
Tasavvuf'a Evrilen Kimliği ve İslahatçı Yönü / Identity of Idrisiyya Sufi Order
Evolving into Salafî Sufism and Its Reformist Aspect in The 19th Century".

ilted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches 56
(Aralık / December 2021/2): 95-117. doi: 10.29288/ilted.992182

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | [mailto: ilahiyatdergi@atauni.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@atauni.edu.tr)

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

On dokuzuncu yüzyılda Müslümanlar ilim, kültür ve sanatta giderek gerilemiş, medrese ve tekkeler de dinamizmini kaybetmeye başlamıştır. Diğer taraftan Ortadoğu'da siyasi ve toplumsal alanda meydana gelen olumsuz bazı gelişmeler, Müslüman toplumlar arasında çatışma ve huzursuzluğa yol açmıştır. Batı'nın, on dokuzuncu yüzyılda İslam dünyasına artan müdahalesi ise, var olan kötü durumu daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte İslam toplumunu içine düştüğü bu durumdan kurtarmak amacıyla dinî ve tasavvufî kimliğe sahip birden çok yenilikçi İhyâ hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerden biri de Ahmed b. İdris el-Fâsî'nin (öl. 1253/1837) kurduğu İdrisiyye tarikatıdır. Karizmatik dinî bir şahsiyet olarak etrafında geniş bir entelektüel kesim oluşan Ahmed b. İdris, İslam toplumunun yeniden ayağa kalkmasının tasavvufî bir İslam dindarlığı temelinde Kur'an ve Sünnet'e bağlı, bidatlerden uzak, toplumsal çatışmalardan kaçınan bir hareketle mümkün olacağına kanaat getirmiştir. Bu amaçla kurduğu tarikatın yapısını geleneksel Sünnî tasavvuf anlayışına göre oluştururken, öğretisi ve uygulamalarını ise daha çok Selefi tasavvufa yakın bir çizgide şekillendirmiştir. Bu makalede İdrisiyye tarikatının Sünnî tasavvufî altyapısının Selefi tasavvufa evrilme sebepleri ile islahatçı-İhyâci bir hareket olarak üstlendiği tebliğ misyonu irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, XIX. Yüzyıl, İdrisiyye Tarikatı, İslahat ve İhyâ Hareketleri, Selefi Tasavvuf.*

Abstract

In the nineteenth century Muslims gradually regressed in science, culture and art, and madrasahs and lodges began to lose their dynamism. On the other hand, some negative developments in the political and social field in the Middle East have led to conflict and unrest among Muslim societies. The increasing involvement of the West in the Islamic World in the nineteenth century further deepened the existing plight. In this process, more than one innovative revival movement with a religious and mystical identity emerged in order to save the Islamic society from this situation. One of these revival movements is Idrisiyya Sufi Order founded by Ahmad b. Idris al-Fâsî (d. 1253/1837). As a charismatic religious figure, Ahmad b. İdris was convinced that the re-emergence of the Islamic community would be possible with a movement based on a mystical Islamic piety, devoted to the Qur'an and Sunnah, away from innovations and avoiding social conflicts. For this purpose, while he formed the structure of the sufi order he founded according to the traditional Sunni Sufi understanding, he shaped his teachings and practices in a line more close to Salafi Sufism. In this article, the reason for the evolution of the Sunni mystical infrastructure of the Idrisiyya Sufi order to Salafi Sufism and as a reformist-revivalist movement the mission of notification was examined.

Keywords: *Mysticism, 19th Century, Idrisiyya Sufi Order, Reformer and Revival Movements, Salafi Sufism.*

Extended Summary

The regression that started in the religious, political, economic and social fields in the Islamic World began to be questioned at the intellectual level in the seventeenth and eighteenth centuries. On the other hand, the fact that the West, which was advancing in science and technology, started to use this position as a means of pressure and intervention for the political, intellectual and social changes and transformations it wanted to make in the Islamic World, led to unrest among Muslims. All these developments led to the emergence of more than one innovative revival movement, which started in the seventeenth century and continued in the nineteenth century. One of the Sufi movements that emerged with the mission of innovation and revival in the religious field in the nineteenth century is the Idrisiyya Sufi order. Having received his first education in Sufism from Sheikh Abdulvahhab al-Tazî, Ahmed b. İdris participated in his conversations for about four years. Sheikh Abdulvahhab and the Sufi connoisseurs whom he met during his travels to different parts of the Islamic World had a

great impact on Ahmed b. Idris's mystic life. He laid the foundations of the Idrisiyya during his years in Morocco, Libya and Egypt. As a result of the activities of the caliphs he trained, his Sufi order gained a significant social acceptance in Yemen and Sudan. The principles of the Idrisiyya Sufi order, it was determined by the founder Ahmed b. Idris. A person who wants to join the Idrisiyya Sufi order must first pay allegiance to the Sheikh. In his religious and worldly affairs in the Bey'at ceremony. He must declare that he has chosen Sayyid Ahmed b. Idris as his mentor. In the Idrisiyya Sufi order, which gave special importance to prayer and evrad, collective dhikr was made every week on Monday and Friday nights. Members of the Idrisiyya, like other Sunni Sufi orders, adopted the philosophy of Sufism. While Ahmed b. Idris was in the city of Sabya, Yemen, he established a special circle of knowledge for his students. In this circle, some works have been read such as İbn al-Fariz's (d. 632/1235) *Qasida al-Taiyya* and İbn al-Arabi's (d. 638/1240) *Fusûs al-hikam* about the philosophy of Sufism, which Salafists reject and even claim as takfir their owners. Although Idrisiyya bears traces of both Sunni and Salafi thought, the structure of the Sufi order that evolved into Salafi Sufism draws attention. In addition to the increasingly harsh criticism of the Sufi practices of traditional Sunni Sufi orders in the Islamic World, the Wahhabis' increasing influence in the political and social field as a means of pressure against the Sufis was effective in his approach to Salafi Sufism. Ahmed b. Idris shared the same opinion with the Salafis that the practices of traditional Sunni Sufi orders during the process of navigating and dhikr assemblies were bid'ah and that they went to extremes. His preservation of his mystical identity does not mean that he is not affected by the Wahhabi doctrine at all. Ahmed b. Idris emphasized the Qur'an and Sunnah in the Works he wrote with the circles of knowledge he founded. According to him, the main issue that the Islamic society needs in terms of religion, belief and morality is to place these two sources at the center of life. For his reason, he advised his students and members to make conscious and sincere readings about the Qur'an and Sunnah in the letters he wrote and to stop interpreting them. Opposing the imitation of the sect, Ahmed b. Idris stated that it is not appropriate for Muslims to be compelled to imitate only four sects. He took only the "Qur'an" and "Sunnah" as the shari'ah evidence and did not accept the "Ijma" and "Qiyas" evidences. Although Ahmed b. Idris views on the imitation of common legal sects and ijthad were meticulously applied by the first generation members of Idrisiyya, this situation was relaxed by the members of the Sufi order in the following periods. The Salafists, who describe practices such as asceticism, struggle and seclusion in the name of spiritual development in the Sufi education process as bid'ah and heresy, have stated that the ascetic life practiced by the Sufi orders is contrary to the Shari'a and does not comply with reason and nature. Although the members of Idrisiyya were on the same line with the Salafis regarding the practices in the Sufi education process, they made an exception from the "Khalwet" practice. One of the most common practices of Sunni Sufi orders, collective dhikr with names such as "sema", "qiyam", "dewran" standing or turning, was not approved in the Idrisiyya. He also described making dhikr accompanied by music and the use of cutting tools during dhikr as excessive and forbade them. Also, he expressed his opinion about tawassul by stating that no one other than the St. Prophet could come between the servant and Allah. However, he differed from Salafis in his opinion that scholars and awliya were worthy of ta'zim. Emphasizing that the Sufi orders should be purified from the elements of innovation in their practices and discourses, Ahmed b. Idris opposed people living in isolation by being isolated from society for a long time. Contrary to the vast majority of Sunni Sufi orders, it did not create a dress specific to the Sufi order, but freed its members in terms of attire. He opposed the widespread use of tobacco in the society and prohibited his followers from smoking. Ahmed b. Idris wanted the members of the Sufi order to have a sensitivity to be accountable to Allah in all their words and actions, to base their intentions on Allah's consent only in every Word and behavior, and to be individuals with good morals by having a merciful heart. Seeing the movement he founded as a notification movement, by educating active individuals, Ahmed b. Idris, directed them to the revival of Islam in countries with a Muslim population such as Yemen, and to preaching activities in countries where many non-Muslims live such as Eritrea and Sudan.

GİRİŞ

Tasavvuf, İslâm dindarlığının toplumsal zemindeki dinamik ve yaygın örneklerinin başında gelmektedir. Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren diğer şer'î ilimler gibi bir disiplin olarak gelişmiş¹ ve tarikatların ortaya çıkışıyla kurumsallaşmıştır.² İslam dindarlığının tasavvuf temelinde geçirdiği merhaleler içinde en hareketli dönemin Selçuklu dönemi olduğu ifade edilir.³ Ayrıca tasavvuf ve sûfilerin Gazzâlî (öl. 505/1111) gibi âlimlerin gayretiyle ilmiye sınıfı arasında saygı görmeye başladığı vurgulanır.⁴ Doğrusu sûfiler farklı bir dünya görüşüne sahip olmuş, dini anlama ve yorumlamada fakih ve kelmacılar gibi bir metot geliştirmişlerdir. Ayrıca Allah, âlem ve insana bakışta felsefecilerden ayrılmışlardır. Bu özellikleriyle toplumsal yaşamda meydana getirdikleri hareketlilik rûhî bir devrim olarak nitelenmiş,⁵ tasavvufî dindarlığın İslam toplumunda pratik ve felsefî açıdan kabul görüp yayılması da beşerî bir zafer olarak tanımlanmıştır.⁶

Tasavvufun kurumsallaşmasıyla beraber ortaya çıkan tarikatlar, İslam toplumunda ciddi bir hareketlilik meydana getirmiştir. Tarikatlara bağlı tekkeler, toplumun farklı kesimlerini aynı çatı altında toplamayı başarmış, aynı zamanda toplumsal hayatı kolaylaştıran pek çok hizmeti de gönüllü olarak yürütmüşlerdir. Cami ve medreseyle beraber uzun bir müddet çok yönlü faaliyetleriyle İslam dünyasında önemli hizmetler veren bu kurumsal yapılar, zamanla tasavvuf alanında örnek ve lider şahsiyetlerden mahrum kalmaları, buralarda ehil olmayan kişilerin irşad görevini üstlenmesi ve medreselerle olan çekişmeleri sebebiyle dinamizmini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde iyice belirgin hale gelmiştir.

İslam dünyasında dinî yaşam ve toplumsal alandaki gerileme, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda entelektüel seviyede sorgulanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan ilim ve teknolojide ilerleyen Batı, bu konumunu İslam dünyasında yapmak istediği siyasî, fikrî ve toplumsal değişim ve dönüşümler için bir baskı ve müdahale aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Bu durum Müslümanlar arasında huzursuzluğa yol açmış ve toplumsal buhranı daha da arttırmıştır. Bütün bu gelişmeler on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda yoğunlaşan ve on dokuzuncu yüzyılda da devam eden birden çok yenilikçi ihyâ hareketinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir kısmı tasavvufî kimliğe sahip şahsiyetler tarafından kurulan bu hareketlerde Sünnî tasavvuf gelene-

¹ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Muqaddime* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988), 469.

² Ebu'l-'Alâ 'Afîfî, *et-Taşavvuf es-sevretü'r-rûhiyye fi'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Şa'b, t.s.), 80-260.

³ M. G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni* (İstanbul: İz Yay., 1993), 2/221; Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* (İstanbul: Kitap Yay., 2011), 169-177.

⁴ İbn Haldûn, *Muqaddime*, 469; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 2/221; 'Afîfî, *et-Taşavvuf*, 14-15; William Chittick, *Tasavvuf*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 68.

⁵ 'Afîfî, *et-Taşavvuf*, 97.

⁶ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 2/271.

ğinin bazı usul ve uygulamaları ile Selefi tasavvuf anlayışı mezcedilmiş ve bir ihyâ hareketi olarak dizayn edilmiştir. Burada Sünnî tasavvuf ile Selefi tasavvufa dair kısaca bilgi verilmesi makalede ele alınan konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Sünnî tasavvuf Ehl-i Sünnet çerçevesi içinde gelişen ve temel prensiplerini Ehl-i Sünnet'e göre belirleyen tasavvufî hareketler için kullanılır. Sünnî tasavvuf anlayışının yazıya geçirilmesinde Cüneyd el-Bağdâdî (öl. 297/909) öncü şahsiyet kabul edilir.⁷ Zühd döneminde teorik temelleri atılan ve tasavvuf mektepleriyle⁸ İslam dünyasının farklı bölgelerinde altyapısını geliştiren Sünnî tasavvuf, toplumsal zeminde güçlenerek ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Sünnî tasavvufun ilk temsilcileri arasında Ca'fer es-Sâdık'tan (öl. 141/765), Râbiatü'l-'Adeviyye'ye (öl. 185/801), Süfyân es-Sevrî'den (öl. 161/778), Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857) ve Cüneyd el-Bağdâdî'ye kadar pek çok şahsiyet yer alırken genelde Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111) zirve şahsiyet kabul edilmiştir.⁹ Tasavvufun kurumsallaşma sürecinde ise Sünnî tasavvufun İslam dünyasının her tarafındaki temsilcilerinin sayısı oldukça artmıştır. Bağdat'ın önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Abdülkâdir Geylânî'den (öl. 561/1166), Türkistan'ın büyük sūfisi Hoca Ahmed Yesevî'ye (öl. 562/1166), Kuzey Afrika'da Ebu'l-Hasen eş-Şâzili'den (öl. 656/1258), Irak'ta Şihabüddin es-Sühreverdi'ye (öl. 632/1234), Anadolu'da Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'den (öl. 672/1273), Buhara'da Muhammed Bahâeddin Nakşibend'e (öl. 791/1389) kadar çok sayıda şahsiyet Sünnî tasavvufun bu dönemdeki temsilcileridir.

Geleneksel Sünnî tasavvuf anlayışı, kurumsal bir yapı olarak tarikatlarla tekke ve zaviyelerde yaşatılmıştır. İslam dünyasında bölge, toplum ve tarikatlar değışse de geleneksel Sünnî tasavvuf anlayışında; tarikatın başında şeyh, pîr gibi payelerle nitelenen mânevî bir şahsiyetin bulunması, hiyerarşik düzen, intisap için belirlenen kural ve usuller, tarikata has bir zikir, duâ ve evrâd, silsile adı verilen manevî bir zincirle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanılması, tarikatlara ait özel sembollerin yer aldığı kılık-kıyafet ile toplu zikir merasimi gibi hususlar değışmemiştir.¹⁰

Selefi tasavvufa gelince, bu anlayış hicri üçüncü yüzyılın sonuna kadar temelleri atılan ve Selefilik adıyla İslam toplumunda günümüze kadar gelişerek ve dönüşerek devam eden bir zihniyet ve sürecin¹¹ bir yönünü temsil etmektedir. Selefi tasavvu-

⁷ Ekrem Demirli, "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri İle Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (Nisan 2016), 22.

⁸ Afifi, *et-Tasavvuf*, 80-89.

⁹ Süleyman Uludağ, "Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri" *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/1-2 (2015), 257.

¹⁰ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1995), 108-124.

¹¹ Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik* (İstanbul: Kitap Yay., 2012), 51-166; Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihi Gelişiminde İbn Teymiyye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2017), 67-86.

fun teşekkülünde Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), İmam Malik b. Enes (öl. 179/795), İmam Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Muhammed b. Kerrâm (öl. 255/868) ve Ebû Abdullah b. Sâlim (öl. 297/909) gibi Hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda yaşamış büyük şahsiyetlerin görüşleri öne çıkarken, Hicrî beşinci yüzyılda yaşamış Abdullah el-Ensârî el-Herevî (öl. 481/1088) ile zirveyi yakalamıştır. İbnü'l-Akîl (öl. 513/1119) ve sonrasında hicrî sekizinci yüzyılda söylem ve fetvalarıyla İslam dünyasında ilim ve tasavvuf erbabı arasında en çok tenkit edilen Takiyüddin İbn Teymiyye (öl. 728/1328) döneminde sistemleşmiştir.¹² İbn Kayyım el-Cevziyye (öl. 751/1330) başta olmak üzere talebeleri tarafından bu zihniyet devam ettirilmiştir.

Selefi tasavvuf dönemi sûflerini diğerlerinden ayıran hususların başında “Nasların tevili” meselesi yer almaktadır. Selefi sûfler ve günümüze kadar devam eden genel Selefi zihniyet teville karşı çıkmıştır.¹³ Selefi sûfler ile diğer sûfler arasındaki bu metodik ihtilaf tasavvufi platformun dayandığı teorik ve pratik pek çok konuda ayrışmalara sebep olmuştur.¹⁴ Başta “Tecsîm” olmak üzere savundukları pek çok konu ile geleneksel Sünnî tasavvuf anlayışından ayrılmışlardır.¹⁵ Selefi tasavvuf'ta henüz kurumsallaşma söz konusu olmadığından, tekke ve zaviyeler gibi kurumsal mekanlar yoktur. Dolayısıyla tasavvufi eğitim veren bir şeyh, eğitim alan müritler ve icazetli halifeler de söz konusu değildir.¹⁶ Yine Sünnî tasavvuf geleneği içinde gelişen felsefi tasavvuftan da bu süreçte söz edilemez.

On dokuzuncu yüzyılda dinî alanda yenilik ve ihyâ misyonuyla ortaya çıkan tasavvufi hareketlerden biri de İdrîsiyye tarikatıdır. İdrîsiyye tarikatının Selefi ve Sünnî tasavvuf anlayışını mezceden bir kimlik arayışını müstakil bir konu olarak ele alan ilmi ve akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Selefi ve Sünnî tasavvuf anlayışlarının kısmen ele alındığı çalışmalardan bazıları şunlardır:

Mehmet Zeki İşcan'ın, *Selefilik* adlı eseri, genel anlamda Selefi düşüncenin İslam toplumunda teşekkülü ve gelişim sürecinin irdelenmesi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir. Yine Ahmet Yalçın'ın *Selefi Düşüncenin Tarihi Gelişiminde İbn Teymiyye* adlı doktora tezi ile *İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi*

¹² Abdulkadir Mahmûd, *el-Felsefetü's-şüfiyye fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1967), Mukaddime bölümü.; Uludağ, “Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri”, 257; Ahmet Yalçın, “İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 152. İbn Teymiyye'nin tasavvufa karşı tutumu konusunda detay için ayrıca bk. George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yay., 2007), 189-201; George Makdisi, “Hanbeli Mezhebi ve Tasavvuf, çev. Ramazan Özmen, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 297-310; Hanifi Şahin, *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye* (İstanbul: Mana Yay., 2021), 19-22.

¹³ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yay., 2013), 51-57.

¹⁴ Mahmûd, *el-Felsefetü's-şüfiyye*, 78-79.

¹⁵ Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etu fikri'l-felsefi fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Baskı t.s.), 1/289-312.

¹⁶ Uludağ, “Tarihî Süreçte Selefilik-Tasavvuf İlişkileri”, 258.

konulu makalesi ve Hanifi Şahin'in *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye* adlı çalışması, selefi düşünce ve tasavvuf ilişkisinin İbn Teymiyye dönemi ve sonrası gelişimiyle ilgili eserlerdir. Süleyman Uludağ'ın *İslâm Düşüncesinin Yapısı* adlı kitabı ile *Tarihi Süreçte Selefilik Tasavvuf İlişkileri* konulu makalesi, Selefi ve Sünnî tasavvuf anlayışının altyapısı ve mukayesesi açısından ehemmiyeti haiz çalışmalardır. Muhammed Ebû Rummân'ın *Esrâru't- tariki's-şûfi* adlı eserinde¹⁷ de tasavvuf ve selefilik konusu toplumsal alana etkileriyle beraber irdelenmiştir.

Diğer taraftan İdrisiyyenin nisbet edildiği Ahmed b. İdris el-Fâsi'nin (öl. 1253/1837) hayatı, faaliyetleri ve tarikatın temel öğretilerini konu alan, ıslahatçı ve tebliğci misyonuna değinen bazı eserler telif edilmiştir. Bu çalışmada İdrisiyye tarikatı hakkında verdikleri detaylı bilgilerden dolayı çokça başvurulan bu eserler sırasıyla Ali Salih Kerrâr'ın *e't-Tarikatü'l-İdrisiyye*,¹⁸ Zehre Atife Zekeriya'nın *e't-Terbiyetu'r-rûhiyye*,¹⁹ ile Hasan b. Ahmed b. Abdullah el-Ömeri'nin *Munâzara 'ilmiyye*²⁰ adlı çalışmasıdır.

1. İDRİSİYYE TARİKATININ ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

İslam dünyasında on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşan ıslahatçı tasavvufi hareketlerden biri kabul edilen İdrisiyye tarikatı,²¹ Seyyid Ahmed b. İdris el-Fâsi (öl. 1253/1837)²² tarafından kurulmuştur. Adı-

¹⁷ Muhammed Ebû Rummân, *Esrâru't- tariki's-şûfi* (Ürdün: Muessesetu Fridriş Aybert, 2020).

¹⁸ Ali Salih Kerrâr, *e't-Tarikatü'l-İdrisiyye fi's-Sûdan* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1991).

¹⁹ Zehre Atife Zekeriya, *e't-Terbiyetu'r-rûhiyye fi menheci Ahmed b. İdris ve etbâ'ihî* (Dimaşk: Dâru't-Tekvîn Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2004).

²⁰ Hasan b. Ahmed b. Abdullah el-Ömeri, *Munâzara 'ilmiyye beyne Sidi Ahmed b. İdris ve Vehhâbiyyeti Necd, haz. İbrahim er-Rifâ'i* (Kına: Dâru Âl er-Rifâ'i, t.s.).

²¹ Kerrâr, *e't-Tarikatü'l-İdrisiyye*, 11-12; Özköse, "Sudan'da Tasavvufi Tecdid Hareketleri", 203.

²² Ahmed b. İdris'in tam adı Ahmed b. İdris b. Muhammed b. Ali b. Ahmed'dir. Soyu İmam İdris b. Abdullah el-Mahz el-Alevî yoluyla Hz. Hasan'a dayanmaktadır. Doğum tarihi ile ilgili en yaygın bilgiye göre 1163/1749 yılında Fas'ın 'Arâiş bölgesinde bulunan Meysûr'da dünyaya gelmiştir. (Kerrâr, *e't-Tarikatü'l-İdrisiyye*, 15; Zekeriya, *e't-Terbiyetu'r-rûhiyye*, 11; Nihat Azamat, "Ahmed b. İdris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/92.) İlk eğitimi ailesinde almıştır. Yirmi yaşında iken ilim tahsili için Kuzev Afrika'nın önemli ilim kültür merkezlerinden biri olan Fas'a gitmiş ve Karaviyyin Medresesinde farklı hocalardan ders almıştır. İlim tahsili yıllarında pek çok İslam âliminin eserini okuma imkânı bulan Ahmed b. İdris, bunlar arasında bütün eserlerini okuyup incelediği İbn Hacer el-Askalâni'ye (öl. 852/1449) (Azamat, "Ahmed b. İdris", 2/92) özel bir ehemmiyet vermiştir. Muhammed b. el-Bâdevî b. Süde (öl. 1209/1795), Abdulkâdir b. Ahmed el-Arabî (öl. 1216/1802), Allâme Şeyh Müceydîri eş-Şankîti, Şeyh Abdülvehhâb el-Tâzi eş-Şâri ve Şeyh Ebû'l-Kâsım el-Vezîr Ahmed b. İdris'in Fas'ta ilim tahsil ettiği hocalarından bilinenlerdir. (Kerrâr, *e't-Tarikatü'l-İdrisiyye*, 15-16.) İlim tahsilinin ardından Fas'ta kurduğu ders halkalarına etraftan çok sayıda talebe iştirak etmiştir. 1212/1798 yılında pek çok İslam ülkesini içine alan seyahatine başlamıştır. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp üzerinden Bingazi'ye geçmiş ve burada bir süre kalmıştır. Daha sonra İskenderiyye üzerinden Kahire'ye giden Ahmed b. İdris, bir yıl kadar Ezher'de halka açık dersler vermeye başlamıştır. 1214/1799 yılında Mısır'dan ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve 1243/1828 yılına kadar orada yaşamaya devam etmiştir. (Azamat, "Ahmed b. İdris", 2/93) Ahmed b. İdris, 1828 yılında Mekke şerifinin değişmesi ve ulemanın kendisine yönelik bazı ithamlarda bulunması sebebiyle talebelerini de yanına alarak Mekke'den ayrılmış ve Yemen'e doğru yola çıkmıştır. (Abdürrezzak el-Beytâr, *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlişe 'aşer*, thk. Muhammed Behçet el-Beytâr (Beyrût: Dâru Sâdir, 1993), 1/207) Yemen'de önce Mukha ardından Zebid

na nisbetle “İdrisiyye” yahut “Ahmediyye” isimleriyle tanınmıştır.²³ Kaynaklarda bu tarikat için daha çok İdrisiyye kullanımı yaygındır.

Ahmed b. İdris’in yaşadığı dönem Fas ve çevresi ile seyahatleri sırasında ziyaret ettiği ülkelerde hâkim olan tasavvufî anlayışın çoğunlukla Sünnî tasavvuf anlayışı olduğu bilinmektedir. Fas’ta henüz ilim tahsil ettiği yıllarda tasavvufî ortamlara da girmeye başlayan Ahmed b. İdris’i, Hadis dersleri aldığı hocası Allâme Müceydirî, Fas’ın önde gelen mutasavvıflarından Şâziliyye tarikatının Hızırıyye kolu²⁴ şeyhi Abdülvehhâb et-Tâzî’yle tanıştırmıştır.²⁵ Tasavvuf alanında ilk eğitimini Şeyh Abdülvehhâb et-Tâzî’den alan Ahmed b. İdris, yaklaşık dört yıl onun sohbetlerine katılarak tasavvufî bilgi ve tecrübelerini arttırmaya gayret etmiştir. Onun hayatında Şeyh Abdülvehhâb’ın çok derin tesirleri olmuştur. Tasavvufî kişiliğinin oluşmasında bu mürşidinin rolü büyüktür. Şeyh Abdülvehhâb’ın vefatından sonra Şâziliyye tarikatının Nâsiriyye kolu şeyhi olan Ebu’l-Kâsım el-Vezir’in yanında tasavvufî eğitime devam etmiştir. Tasavvufî eğitimini ikmal ettikten sonra bu mürşidinden de irşad izni almıştır.²⁶ Şâziliyye tarikatının iki ayrı koluna intisabı sebebiyle olacak ki Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi (öl. 1332/1914) Ahmed b. İdris’den “Şâziliyyenin kollarından biri olan özel bir tarikatın sahibi” olarak bahsederken,²⁷ Harîrizâde, Ahmed b. İdris el-Fâsî’ye nisbet edilen İdrisiyye’nin “Tarikat-ı

şehrine gitmiştir. Yemenli âlimlerin bir kısmı onu medh eden şiirler yazmışlardır. (Zekeriya, *et-Terbîyetü’r-rûhiyye*, 65-76) Kendisine ilmiye sınıfı mensuplarından pek çoğu saygı gösterirken, bazıları da fikirlerini tenkit eden yazılar yazmışlardır. Yemen âlimlerinden Ebûbekir b. Muhammed et-Tihâmî telif ettiği *Telbisü İblîs* adlı kitabında onun hakkında bazı ithamlarda bulunmuş, başında Nâsır el-Kubeybî’nin bulunduğu güçlü bir Vehhâbî grubu da ona muhalefet etmiştir. (Azamat, “Ahmed b. İdris”, 2/93)

Hayatının son on yılını geçirdiği Yemen bölgesinde ilim ve tasavvuf adına önemli faaliyetler yürüten Ahmed b. İdris, 21 Receb 1253/ 21 Ekim 1837 tarihinde Sabya şehrinde Hakkın rahmetine kavuşmuştur. (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2011), 1/306; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmi’u kerâmâti’l-evliyâ* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 2003), 1/579; Kerrâr, *et-Tarîkatü’l-İdrisiyye*, 23; Zekeriya, *et-Terbîyetü’r-rûhiyye*, 79; el-Beytâr, *Hilyetü’l-beşer*, 1/210; Azamat, “Ahmed b. İdris”, 2/93; Muhammed Ahmed Dernika, *Mu’cemu’l-müellifîne’s-Şüfiyyin* (Trablus: el-Müessesetü’l-Hadîse Li’l-Kitâb, 2006), 45)

Ahmed b. İdris’in üç oğlundan bahsedilir. Bunlar Seyyid Muhammed (öl. 1305/1889), Seyyid Abdülâl (öl. 1296/1878) ve Seyyid Mustafâ’dır. Mustafa küçük yaşta vefat etmiştir. (Kerrâr, *et-Tarîkatü’l-İdrisiyye*, 23) Oğullarından Seyyid Muhammed ve Seyyid Abdülâl onun yolunu devam ettirmişlerdir. Ayrıca Ahmed b. İdris’in soyundan gelen bir kol, Güney Arabistan bölgesinde Asir İdrisi Hanedanı adıyla yerel bir devlet kurmuştur. Bu devlet 1933 yılına kadar fiilen devam etmiştir. Suud Arap Krallığının kurulmasından sonra bu yeni devlete katılmıştır. (Azamat, “Ahmed b. İdris”, 2/93).

²³ M. Kemaleddin Harîrizâde, *Tibyânü vesâilî’l-hakâyık fî beyân-ı selâsili’t-tarâik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430), 65b; Zekeriya, *et-Terbîyetü’r-rûhiyye*, 30.

²⁴ Hızırıyye kolu Şeyh Abdülaziz ed-Debbâğ (öl. 1132/1720) tarafından kurulmuştur. Bk. (DİA, “Avdülaziz ed-Debbâğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/188.

²⁵ en-Nebhânî, *Câmi’u kerâmâti’l-evliyâ*, 1/ 567; Zekeriya, *et-Terbîyetü’r-rûhiyye*, 24.

²⁶ Zekeriya, *et-Terbîyetü’r-rûhiyye*, 15.

²⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, sad. Dursun Gürlek (İstanbul: Bedir Yay., 1997), 27.

Muhammediyye” olduğunu vurgulamaktadır.²⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassâf da onu Şâziliyye tarikatının Ahmediyye şubesini kuran kişi olarak nitelemiştir.²⁹

Ahmed b. İdris’in tasavvufî kişiliğinin gelişmesinde Şeyh Abdülvehhâb’ın vefatından sonra yaptığı seyahatlerin ve tanıştığı tasavvuf erbabının da etkisinden bahsetmek gerekir. Bunlardan biri Mısırlı Halvetî şeyhi Hasan b. Hasan el-Kınâ’î’dir. Mısır’a ilk geldiği dönemde ülkenin kuzeyindeki âlimlerle de tanışan Ahmed b. İdris, Zeyniyye bölgesinde etkin olan Hasan b. Hasan el-Kınâ’î vasıtasıyla Halvetiyye tarikatına girmiştir.³⁰ Bu zat Halvetî şeyhlerinden *el-Hikemu’s-Sûfiyye* adlı eserin³¹ sahibi Şeyh Mahmud el-Kürdi’den (öl. 1195/1780) el almıştır.³²

Ahmed b. İdris Fas, Libya ve Mısır’da bulunduğu yıllarda İdrisiyye tarikatının temellerini atmıştır. Mekke’de ikamet etmeye başlamasından sonra dünyanın farklı bölgelerinden kutsal topraklara gelen ulemâ ile buluşması düşüncelerinin tanınması ve yayılmasında etkili olmuştur. Yetiştirdiği talebelerinden hilafet görevi verdiği kişilerin faaliyetleri sonucu tarikatı Yemen ve Sudan’da önemli ölçüde toplumsal kabule mazhar olmuştur. Bu nedenle İdrisiyyenin Kuzey Afrika’da ortaya çıktığı, Mekke’de tanındığı, Yemen ve Sudan’da yayıldığı söylenebilir.

İdrisiyye tarikatı, geniş bir çevrede tanınmakla beraber Ahmed b. İdris’in vefatından sonra bu tarikattan ayrılan kollar sayesinde özellikle Hicaz, Yemen, Fas, Sudan, Eritre’de yayılmıştır. Bu kollar sırasıyla Sudan’da Şâziliyye tarikatı mensubu Şeyh Hamid b. Muhammed el-Meczûb el-Kebîr’e nisbet edilen ve torunu Muhammed el-Meczûb es-Sağîr’in (öl. 1248/1832) İdrisiyye tarikatının bir koluna dönüştürdüğü Meczûbiyye,³³ Muhammed Osman el-Mîrgani’ye (öl. 1270/1853) nisbet edilen Mîrganiyye, Muhammed b. Ali es-Senûsi’ye (öl. 1276/1859) nisbet edilen Senûsiyye ve İbrahim b. Salih er-Reşîd’e (öl. 1291/1874) nisbet edilen Reşîdiyye’dir. İdrisiyyenin devamı olan bu kollardan Senûsiyye, Ahmed b. İdris’in vefatından sonra müstakil bir tarikat olarak hareket etmeye başlamıştır.³⁴ Muhammed Ali es-Senûsi güçlü ilmî kimliğinin yanında pek çok tarikattan hilafet almış bir mutasavvıftır. Filibeli Ahmed Hilmi (öl. 1332/1914) onun *es-Selsebilu’l-mu’ayyen fi’t-turuki’l-erba’in* adlı eserinden nakille kırk tarikattan icazetli olduğunu aktarmakta-

²⁸ Harîrîzâde, *Tibyân*, 65b.

²⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/305.

³⁰ Azamat, “Ahmed b. İdris”, 2/93.

³¹ Mısırlı Halvetî şeyhi Mahmud el-Kürdi’nin bu eserinde yer alan hikmetleri İbnü’l-Arabî’den rüya yoluyla aldığı kaydedilir. Bk. Abdulcebbar Kavak, “İbnü’l-Arabî’nin Rüya Yoluyla Tesirine Bir Örnek: Şeyh Mahmud el-Halvetî’nin el-Hikemu’s-Sûfiyye Adlı Eseri”, *Uluslararası İbnü’l-Arabî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, haz. Fikret Karaman (Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2018), 1/646.

³² Kerrâr, *et-Tarîkatü’l-İdrisiyye*, 18.

³³ İbrahim, *Afrika’da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 112-115; Kadir Özköse, “Sudan’da Tasavvufî Hayatın Şekillenmesine Kadiriyye ve Şâziliyye Tarikatlarının Etkisi”, *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 174.

³⁴ Özköse, “Osmanlı Devleti İle Senûsiyye Tarikatı Arasındaki İlişkiler”, 17.

dır.³⁵ Hicaz başta olmak üzere farklı bölgelerde açılan Senûsi tekkeleri faaliyetleriyle günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Senûsiyye dışındaki diğer kollar ise genel itibarıyla İdrisiyyenin öğretilerini devam ettirmişlerdir. Seyyid Ahmed b. İdris'in oğullarından Seyyid Muhammed'in gayretleriyle tarikat daha çok Yemen ve Asya Müslümanları arasında yayılırken, Seyyid Abdülâl'in çalışmalarıyla Sudan ve Afrika Müslümanları arasında etkili olmuştur.³⁶ İdrisiyye hareketi özellikle Sudan'da kültürel ve toplumsal açıdan önemli bir rol üstlenmiştir.³⁷ Ahmed b. İdris Sudan'a yönelik ilk ciddi adımını 1228/1813'te Mısır'ın Zeyniyye köyüne gittikten sonra halifesi Muhammed Osman el-Mîrganî'yi tarikatın neşri için Sudan'a görevlendirmesiyle atmıştır.³⁸ Mîrganî'nin bu dönemde Sudan ve Eritre bölgelerinde yoğunlaşan faaliyetlerini³⁹ oğlu Hasan b. Muhammed Osman el- Mîrganî daha da genişleterek devam ettirmiştir. İdrisiyye-Mîrganiyye'nin Hatmiyye şubesini kuran Hasan b. Muhammed Osman el- Mîrganî, Sudan'daki İdrisiyye mensupları arasında saygın bir yer edinmiştir. Onun bıraktığı yerden müridi Şeyh İsmail Veli (öl. 1280/1863) devam etmiştir.⁴⁰ Ahmed b. İdris'in diğer bir halifesi olan Muhammed el-Meczûb es-Sağîr (öl. 1832) de 1830 yılında Mekke'den ayrılıp Sudan'a gitmiş ve orada vefatına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴¹ Yine Ahmed b. İdris'in halifelerinden İbrahim b. Salih er-Reşîd (öl. 1291/1874) Hindistan, Hicaz ve Sudan'da halifeleri yoluyla etkili olmuştur.⁴² Onun yetiştirdiği Seyyid Muhammed Emin el-Hindî, Şindi bölgesinden el-Fekî el-Emin, el-Hâc Abdullah el-Hafîz ed-Defârî, Şeyh Muhammed ed-Denderâvî gibi halifeleriyle Sudan'da İdrisiyye öğretilerinin yayılmasında önemli rol üstlenmiştir.⁴³ Bu halifeleri kadar etkin olmasa da Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin (öl. 1276/1859) de Sudan'da İdrisiyye'nin yayılmasında katkısı olduğu ifade edilir.⁴⁴ Onu Sudan'ın kuzeyinde meskûn olan Bediriyye kabilesine mensup olan ve Hasan es-Sünnî adıyla meşhur olan Hasan Muhammed Belül ile Ebu'l-Me'âlî künyesiyle tanınan Şeyh Abdullah el-Maverzî gibi Ahmed b. İdris'in diğer talebeleri takip etmiştir.⁴⁵

İdrisiyye tarikatının esasları kurucusu Ahmed b. İdris tarafından belirlenmiştir. Sünnî tarikat geleneğine uygun olarak bir silsilesi bulunmaktadır. Ne var ki Ahmed b. İdris ve İdrisiyye mensupları diğer tarikatlar kadar silsileyi ve silsilede yer alan

³⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, 27.

³⁶ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 69.

³⁷ Zekerîya, *et-Terbiyetü'r-rûhiyye*, 97-101; Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 81.

³⁸ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 48.

³⁹ Adem Yesinde, "Muhammed Osman el-Mîrganî (Sufî Kişiliği ve Tefsirciliği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/18 (2008), 4-7.

⁴⁰ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 49-51.

⁴¹ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 54.

⁴² İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 114.

⁴³ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 61-65.

⁴⁴ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 55.

⁴⁵ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 59.

şahsiyetleri öne çıkarmamışlardır. İdrîsiyye, Kur'ân ve Sünnet'e dayanan, ümmetin birliği ve bilinçlenmesi için çalışan ve tebliğ misyonunu üstlenen bir tarikat olarak tanınmıştır.

2. İDRÎSİYYE'NİN SÜNNÎ TARİKAT YAPISI

2.1. Tarikatın Kurumsal Yapısı ve Hiyerarşi

İdrîsiyye, kurumsal yapı olarak geleneksel Sünnî tarikatlara benzemektedir. İdrîsiyye'nin ıslahatçı-ihyâcî kimliğine vurgu yapmak için bazen “medrese” kullanımını tercih edenler de olmuştur.⁴⁶ Fakat bu durum onun kurumsal olarak Sünnî bir tarikat yapısına sahip olduğu gerçeğini değiştirmez.

İdrîsiyye tarikatına ait yazılı kaynaklarda tarikat hiyerarşisiyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Bununla beraber tarikatın yayıldığı bölgelerde yürüttüğu faaliyetler ve toplumsal hayattaki işleyişinden yola çıkarak hiyerarşik yapısı hakkında bazı tespitler yapılmıştır. Buna göre hareketin en alt tabakasında çoğunluğu oluşturan müntesipler (müritle) zümresi yer almaktadır. Bunların bir üst tabakasında naibler yahut halifeler bulunmaktadır. Onların da üstünde büyük ve seçkin halifeler yer almaktadır.⁴⁷

2.2. Bey'at ve İntisab

Bey'at ve intisap, tarikata girmek, bir şeyhe bağlanmak manasına gelen⁴⁸ ve eş anlamlı olarak kullanılan tasavvufî terimlerdir. Tasavvufî terbiye için bir arif-i billah'ın rehberliğinin zorunlu olduğunu belirten Şeyh Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182)⁴⁹ bu şekilde mutasavvıfların bu konudaki genel görüşüne de tercüman olmuştur. Bey'at ve intisab bir tarikata girmenin ilk adımını temsil etmektedir. Bu adım o tarikatın kurumsal kimliği ve öğretilerinin de kabulü anlamını taşımaktadır. Geleneksel Sünnî tarikatlarda tasavvufî eğitimden önce yerine getirilmesi gereken başlıca husus şeyhe yapılan bey'at ve intisaptır. İdrîsiyye tarikatına girmek isteyen kişi de önce şeyhe bey'at etmelidir. Bey'at merasimi için kişinin abdest aldıktan sonra şeyhin telkini ile Fâtiha okuması ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salavat getirdikten sonra dinî ve dünyevî işlerinde Seyyid Ahmed b. İdris'i kendisine şeyh ve mürşid olarak seçtiğini ilan etmesi gerekir. Sonra üç defa “tehlîl” olarak bilinen řu duayı okur:⁵⁰

“لا إله إلا الله محمد رسول الله في كل لمحة ونفس عدد ما وسعه علم الله”

⁴⁶ Kerrâr, *et-Tarikatü'l-İdrîsiyye*, 24.

⁴⁷ Kerrâr, *et-Tarikatü'l-İdrîsiyye*, 39.

⁴⁸ Osman Türer, “Biat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/124.

⁴⁹ Ahmed b. Ali e-Rifâî, *Hâletu ehli'l-hakika ma'allahi Teâlâ*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 59.

⁵⁰ Zekeriya, *et-Terbiyetu'r-rûhiyye*, 29.

Bey'at merasiminde tehlil duasını okuyan kişi bu şekilde mürid olarak tarikata kabul edilmiş olur.

2.3. Duâ, Evrâd ve Toplu Zikir

Dua, evrâd ve toplu zikir Sünnî tarikatların yaygın uygulamalarındandır. Arapça “vird” kelimesinin⁵¹ çoğulu olan “evrâd”, tasavvufî bir terim olarak Allah’a yaklaşmak üzere belirli bir zamanda ve belli miktarlarda yapılan ibâdet, dua ve zikir için kullanılmaktadır.⁵² Allah’ın duayı terk eden topluluğu zemmettiğini ifade eden Kuşeyrî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Dua ibadetin özüdür” hadisini⁵³ zikrederek bu konudaki görüşünü belirtmiştir.⁵⁴ Zikir konusuna değinirken de Allah’a ancak zikre devam ederek ulaşılabileceğini söylemiş ve zikrin tasavvuf yolunun güçlü bir esası olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵

İdrisiye saflarına yeni katılanların her vakit namazının ardından tehlil duasını üç defa okumaları, ayrıca “es-Salâtu'l-‘azîme”⁵⁶ ve “el-İstiğfâru'l-kebir”⁵⁷ dualarını da birer defa okumaları gerekir.⁵⁸ Dua ve evrada özel bir ehemmiyet verilen İdrisiye tarikatında “ahzâb” olarak adlandırılan ve yaygın olarak okunan beş dua bulunmaktadır. Ahmed b. İdris’in Hz. Peygamber’in huzurunda Hızır’dan öğrendiğini ifade ettiği bu duaların ikisini Fas’ta iken, diğer üç duayı ise Hicaz bölgesine gittikten sonra mensuplarına öğretmiştir.⁵⁹ Bu dua ve evradın bir kısmı gündüz bir kısmı ise gece okunmak üzere ayrılmıştır. Ahmed b. İdris her dua için belli vakitler ayarlamış ve müritlerinin bu belirlenen vakitlerde okumalarını istemiştir. *el-esas* adlı risalesinde “sâlikin öncelikle bu tarikatın esasını oluşturan hususu yerine getirmesi gerekir ki o da gece ve gündüz vazifeleridir. Sâlik önce gusül abdesti alıp iki rekât namaz kılmalıdır. Her rekâtta Fatihâ’dan sonra İhlâs sûresi yüz defa okunmalıdır. Salamdan sonra “el-İstiğfâru’s-sağîr” duâsını⁶⁰ üç defa okuyup Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hediye etmelidir”⁶¹ diye okunacak duâları belirlemiştir. Örneğin seher

⁵¹ Cemalüddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990), 3/458.

⁵² Mustafa Kara, “Evrâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/533.

⁵³ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), (Da’âvât), 1.

⁵⁴ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'rûf Zerik, Ali Abdülhamid Baltacı (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1990), 264.

⁵⁵ el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 221.

⁵⁶ es-Salâtu'l-‘azîme, “اللهم اني أسألك بنور وجه الله العظيم....” diye başlayan duadır. Bk. Zekeriya, *et-Terbiyetu'r-rûhiyye*, 28.

⁵⁷ el-İstiğfâru'l-kebir “أستغفر الله العظيم الذي لا إله إلا هو الحي القيوم غفار الذنوب ذا الجلال والاکرام و أتوب إليه....” diye başlayan duadır. Bk. Zekeriya, *et-Terbiyetu'r-rûhiyye*, 28-29.

⁵⁸ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 28-29.

⁵⁹ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 29.

⁶⁰ el-İstiğfâru's-sağîr “أستغفر الله العظيم الذي لا إله إلا هو الحي القيوم و أتوب إليه....” diye başlayan duadır. Bk. Seyyid Ahmed b. İdris el-Fâsî, *el-Esâs*, haz. Abdülhalık Hakkı (*el-Mehâmidü's-Semâniyye* adlı eserin kenarında, 11-15. sayfalar) (Kahire 1304), 11; Zekeriya, *et-Terbiyetu'r-rûhiyye*, 28-29.

⁶¹ el-Fâsî, *el-Esâs*, 10-11.

vaktinde on iki rekât namazın ardından “el-Mehâmidü’s-semâniye,⁶² el-Hizbu’s-seyyfi ve el-İstıġfâru’l-kebir” dualarının okunmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca Ahmed b. İdris müritlerine bütün namazlarında Esmâ-i Hüsnâ’yı tekrar etmelerini özellikle sabah ve akşam namazlarında bunu hiç aksatmamalarını istemiştir.⁶³

İdrisiyye tarikatında toplu zikir her hafta pazartesi ve cuma gecelerinde yapılmıştır. Filibeli Ahmed Hilmi (öl. 1332/1914), Ahmed b. İdris’in halifelerinden Muhammed Ali es-Senûsî (öl. 1276/1859) ve Senûsilikten bahsederken her cuma ve pazartesi gecesi toplandıklarını kaydeder.⁶⁴ Bu, Ahmed b. İdris’in başlattığı geleneğin kendisinden sonra da devam ettirildiğini göstermektedir. Toplu zikirde cehri olarak “Allah” lafza-i celâli tekrarlanmıştır.⁶⁵ Allah’a vuslatın temel unsurunun zikir olduğunu belirten Ahmed b. İdris, talebesi Şeyh Mekki b. Abdülaziz’e gönderdiği bir mektupta, Allah’ı zikretmeyi nefsin en büyük gıdası olarak nitelemiştir. Ayrıca o, dünya hayatını Allah’a taatten başka ganimeti olmayan bir yolculuğa benzetmiş ve Allah’a taatin en efdalinin de zikir olduğunu söylemiştir.⁶⁶

2.4. Tasavvuf Felsefesinin Benimsenmesi

Sünnî İslam’ın naslarını tasavvuf felsefesine dair fikirleriyle uzlaştıran İbnü’l-Arabî (öl. 638/1240),⁶⁷ Sünnî tasavvuf felsefesinin de temel taşlarının konulmasında öncülük etmiştir. Onun yaşadığı on üçüncü yüzyıl, İslam düşüncesinin olgunluk dönemi olarak nitelenir ki, bu zaman dilimi İbnü’l-Arabî’nin ifadesiyle “İslam ma’rifetinin de kemale erdiği devir” olarak görülmektedir.⁶⁸

Sühreverdîyye tarikatından Halvetiyye’ye, Şâziliyye tarikatından Nakşibendiyye’ye İslam dünyasında yaygın olan pek çok tarikatın Sünnî tasavvuf felsefesini kabul ettikleri ve vahdet-i vücûd anlayışı dahil bu alanda İbnü’l-Arabî ve takipçilerinin telif ettikleri eserleri ilim halkalarında okuyup okuttukları bilinmektedir.

İdrisiyye tarikatı mensupları da Sünnî tasavvuf felsefesini benimsemişlerdir. Ahmed b. İdris, Yemen’in Sabya şehrinde iken oluşturduğu günlük iki ilim ve sohbet halkasının dışında talebeleri için de özel bir ilim halkası kurmuştur. Bu halkada Seleflerin reddettikleri hatta sahiplerini tekfir ettikleri tasavvuf felsefesine dair bazı eserler okunmuştur. Bu eserler İbnü’l-Fârîz’in (öl. 632/1235) *Kaşîdetü’t-Tâiyye* adlı manzum eseri ve ona Dâvûd-i Kayserî’nin (öl. 751/1350) yaptığı ve kısaca “Kayserî”

⁶² el-Mehâmidü’s-semâniye, her biri “الحمد لله” ile başlayan sekiz dua cümlesinden oluşmaktadır. Bk. Seyyid Ahmed b. İdris el-Fâsî, *el-Mehâmidü’s-semâniye*, haz. Abdülhalık Hakkı (Kahire 1304), 2-5.

⁶³ Kerrâr, *et-Tarîkatü’l-İdrisiyye*, 31-32.

⁶⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, 30.

⁶⁵ Kerrâr, *et-Tarîkatü’l-İdrisiyye*, 36.

⁶⁶ *The Letters of Ahmad Ibn Idris*, 16.

⁶⁷ Ebu’l-‘Alâ ‘Afîfî, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1974), 19.

⁶⁸ Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı Konevi ve Takipçileri* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015), 15-17.

adıyla bilinen *Şerhu Kaşîdetü't-Tâiyye* isimli meşhur şerhi ile İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) *Füşûşu'l-hikem* adlı eseri ve bu esere Nûrüddîn Abdurrahmân Câmî'nin (öl. 898/1492) yaptığı ve kısaca "Câmî şerhi" adıyla bilinen *Şerhu Füşûşü'l-hikem* adlı Arapça eserdir.⁶⁹ Bu özel ilim halkalarından haberdar olan Yemenli bazı Vehhâbî âlimler Ahmed b. İdris ve talebeleri hakkında hazırladıkları ağır ithamlarla dolu bir risaleyi dönemin bölge yöneticisine gönderip onları şikâyet etmişlerdir.⁷⁰

3. İDRİSİYYE TARİKATININ SELEFÎ TASAVVUFA EVRİLMESİ

Ahmed b. İdris'in hem Kuzey Afrika hem de Hicaz ve Yemen'de yaşadığı dönemlerde elde ettiği bilgi ve tecrübe, İdrîsiyye tarikatının kurumsal yapısının ve öğretilerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Onun tamamen Sünnî tasavvuf geleneğinden vazgeçmeden fakat Selefî tasavvuf anlayışından da önemli bazı katkılarla oluşturduğu İdrîsiyye, her iki anlayıştan izler taşısa da İdrîsiyye tarikatinden İdrîsiyye Medresesine, Sünnî tasavvuftan Selefî tasavvufa evrilen yapısı dikkat çekmektedir. Onun Selefî tasavvufa yakınlaşmasında geleneksel Sünnî tarikatların tasavvufî uygulamalarına yönelik İslam dünyasında giderek artan sert eleştirilerin etkili olduğu söylenebilir. Bunu tamamlayan bir husus olarak yaşadığı Hicaz bölgesindeki Vehhâbîler de siyasî ve toplumsal alanda giderek artan nüfuzlarını tasavvuf ehline karşı baskı aracı olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Ahmed b. İdris'in geleneksel Sünnî tarikatların seyr ü sülûk süreci ve zikir meclislerinde icra ettikleri uygulamaların bid'at olduğu ve aşırıya kaçtıkları hususunda Selefîlerle aynı kanaati paylaştığı bu konulardaki görüş ve ifadelerinden anlaşılmaktadır. Onun tasavvufî kimliğini koruması Vehhâbî doktrininden hiç etkilenmediği anlamı taşımamaktadır. Zira pratikte ortaya koyduğu prensipler ve uygulamalar, onun Selefî tasavvufa yöneldiğini ve bazı noktalarda Vehhâbilikten etkilendiğini göstermektedir.

3.1. Kur'ân ve Sünnet'in İhyâsına Yönelik Selefî Söylemleri

Selefîler, din ve akide konularında nasların beyan ve işareti dışında akıl yürütmeyi uygun görmediklerinden, Kur'ân ve Sünnet'te yer almayan bir meselenin dinî ve itikadî açıdan ele alınmasına karşı çıkmışlardır. Selefî düşüncede Kur'ân'ın lafzına uymak ve Sünnet'e tam teslimiyet göstermek esastır. Modern dönemde ıslah ve tecdid hareketlerinin de Kur'ân ve Sünnet'e dönüşle ilgili söylemleri Selefîlikle ilişkilendirilmiştir.⁷¹

⁶⁹ el-Ömerî, *Munâzara 'ilmiyye*, 15.

⁷⁰ el-Ömerî, *Munâzara 'ilmiyye*, 27-28.

⁷¹ M. Sait Özervarlı, "Selefîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/401.

İslahatçı-ihyâcı bir tasavvufî hareket olarak İdrisiyyenin Kur'ân ve Sünnet'e yaptığı vurgu ve bu iki temel kaynağın bilinçli olarak okunup anlaşılmasına yönelik gayret ve faaliyetleri, Selefi düşünceyle örtüşmektedir.

Ahmed b. İdris, kurduğu ilim halkaları ile telif ettiği eserlerde Kur'ân ve Sünnet vurgusunu öne çıkarmıştır. Ona göre İslam toplumunun dinî, itikadî ve ahlâkî olarak ihtiyacı olan başlıca husus, bu iki kaynağın hayatın merkezine oturtulmasıdır. Bu nedenle talebe ve mensuplarına yazdığı mektuplarda Kur'ân ve Sünnet konusunda bilinçli ve samimi okumalar yapmalarını, Kur'ân âyetlerini gerçek anlamından uzaklaştıracak yorum ve değerlendirmelerden uzak durmalarını tavsiye etmiştir.⁷²

3.2. İtikadî ve Fikhî Mezheplere Bakışı ve İctihad Meselesi

Selefler kendilerini Eş'ârî yahut Mâtürîdî ekollerinden birine nisbet etmedikleri gibi Hanefî-Mâtürîdî gelenekle de ihtilâflıdır.⁷³ Modern dönem Selefilikinin en bariz örneklerinden biri olan Vehhâbilikte, bu husus daha katı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu meyanda fikh mezheplerine bağlı icthad ve bunların taklidi kabul edilmemiş, Sahâbe icmâına değer verilmekle beraber, fukahânın icmaı muteber sayılmamıştır. Kıyas ise nadiren kullanılmıştır.⁷⁴

Mezhep taklidine karşı çıkan Ahmed b. İdris, Müslümanların sadece dört mezhebi taklit etmek zorunda bırakılmasının uygun olmadığını dile getirmiştir.⁷⁵ Şer'î delil olarak sadece "Kur'ân" ve "Sünnet"i esas almış, "İcma" ve "Kıyas" delillerini kabul etmemiştir.⁷⁶ Bu görüşleri sebebiyle yaşadığı dönem bazı âlimlerce Vehhâbilikle itham edilmiştir.⁷⁷

Ahmed b. İdris'in yaygın fikhî mezheplerin taklidi ve icthad hususundaki görüşleri ilk nesil İdrisiyye mensupları tarafından titizlikle uygulanmıştır. Fakat bu durumun sonraki dönemlerde aynı ciddiyetle devam ettiği söylenemez. Muhtemelen İslam dünyasında yaygın olan Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerinin toplumun kabulüne mazhar olan yapıları sebebiyle bu görüşlerinde yumuşamaya gitmişlerdir. Bunun en bariz örneklerinden biri İdrisiyye-Reşîdiyye'nin devamı olan Dandaraviyye hareketidir. Bu hareketin kurucusu Seyyid Muhammed Sultan (öl. 1907) kendisi Şafîî mezhebini taklid ederken, müntesiplerini mezhepler konu-

⁷² *The Letters of Ahmad İbn İdris*, 15-168.

⁷³ Uludağ, "Tarihi Süreçte Selefilik", 260-261.

⁷⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/612.

⁷⁵ Zekeriya, *et-Terbiyyetu'r-rûhiyye*, 72.

⁷⁶ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 28.

⁷⁷ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 39-40.

sunda taassuba kapılmadan herhangi bir mezhebi taklid etmeleri hususunda serbest bırakmıştır.⁷⁸

3.3. Tasavvufî Eğitim Süreci ve Uygulamalarına Yaklaşımı

Seyr ü sülûk sürecinde mânevî gelişim adına yapılan riyâzet, mücâhede ve halvet gibi uygulamaları bid'at ve dalâlet olarak niteleyen Selefiler, tarikatların uyguladığı çileli hayatın şeriata aykırı olduğunu, akıl ve fitratla da uyuşmadığını ifade ederler.⁷⁹ İdrîsiyye mensupları da tasavvufî eğitim sürecindeki uygulamalar hususunda Selefilerle aynı çizgide yer almakla beraber, “Halvet” uygulamasını bundan istisna ederler. Haddizatında Ahmed b. İdris, tasavvufî eğitime ve insanların mânevî ve ahlâkî gelişimine karşı değildir. Aksine bunun gerekliliğine inanmaktadır. Bu nedenle dinî, ahlâkî ve toplumsal yönlerinin geliştirilmesi ve huzurlu bir iç dünyası için müridin ruhî eğitimden geçmesi üzerinde çokça durmuş⁸⁰ ve müritlerini Sünnete ittiba için “Halvet”e girmeye teşvik etmiştir. Fakat uzun süreli uzlet hayatı, riyazet ve mücâhede adı altında nefsin aç bırakılmasını uygun görmemiştir. Ayrıca dünya hayatında helal ve temiz olan şeylerden yararlanılması gerektiğini ifade ederek, dünya hayatından el çekilmesine de karşı çıkmıştır.⁸¹

3.4. Zikrin Merasimle İcra Edilmesine Karşı Çıkması

Sünnî tarikatların en yaygın uygulamalarından biri belli günlerde icra edilen toplu zikirdir. Tarikatlarda zikir hususu asırlar içinde şekillenmiş ve bazı zikir çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu meyanda zikir, sesli veya sessiz yapılışına göre “Cehrî zikir” ve “Hafî zikir” olarak isimlendirilirken, ayakta yahut dönerek yapılışı itibarıyla de “semâ”, “kıyâm”, “devrân” gibi isimler almıştır.⁸² Geleneksel hale gelen bu zikir merasimleri İdrîsiyye tarikatında tasvip edilmemiştir. Ayrıca musiki eşliğinde zikir yapılması ve zikir esnasında kesici alet kullanımı, Ahmed b. İdris tarafından yasaklanmış ve bu davranışları aşırılık olarak nitelemiştir.⁸³

3.5. Tevessül ve Ta'zîm Meselesine Bakışı

Tevessül, bir aracı vasıtasıyla maddi veya manevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek, iyi amellerle Allah'a yaklaşmayı ummak anlamlarına gelmektedir. Bir Müslümanın işlediği salih amelleri, Hz. Peygamber (s.a.v.) veya evliyayı vesile yapmak suretiyle Allah'a yakın olmaya çalışmasını ifade etmektedir.⁸⁴ Bu kavram ulema arasında tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Ta'zîm ise dinî ve ahlâkî

⁷⁸ Zeliha Öteleş, “Tarikat Dönemi Sonrası Tasavvufî Hareketler: Dandaravi Topluluğu Örneği”, *Akademiar Dergisi* 7 (Aralık 2019), 145.

⁷⁹ Uludağ, “Tarihi Süreçte Selefilik”, 260.

⁸⁰ Zekerîya, *et-Terbiyetü'r-rûhiyye*, 134.

⁸¹ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 34-35.

⁸² Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 164.

⁸³ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 36.

⁸⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 41/6.

metinlerde gerek kutsala gerekse yüksek şahsiyetlere ve makamlara karşı gösterilmesi gereken saygı için kullanılmaktadır.⁸⁵

Ahmed b. İdris, Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başka hiç kimsenin kul ile Allah arasına giremeyeceğini belirterek,⁸⁶ tevessül ile ilgili kanaatini ortaya koymuştur. Bununla beraber o, ulemâ ve evliyânın ta'zimi konusunda Selefilerden farklı düşünmektedir. Ahmed b. İdris, âlimlerin ve mutasavvıfların ellerinin öpülmesini ve onlara ta'zimde bulunulmasını Sünnete uygun bir davranış olduğunu savunmuştur. Meleklerin, peygamberlerin ve sultanların insanlar için önder ve örnek olan üç grup olduğunu belirten Ahmed b. İdris, meleklerin Âdem'e (a.s.), Hz. Musa'nın (a.s.) Hızır'a, Mısır azizinin de Hz. Yusuf'a (a.s.) ta'zimde bulunduğunu dile getirdikten sonra, "Âlimler peygamberlerin varisleridir"⁸⁷ hadis-i şerifinden hareketle âlim ve mutasavvıfların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mirasçıları olduğunu, bu nedenle Peygamber'e (s.a.v.) gösterilen saygıyı varislerinin de hakkettiklerini ifade etmiştir.⁸⁸

4. İDRİSİYYE TARİKATININ ISLAHATÇI-İHYÂCI BİR HAREKETE DÖNÜŞMESİ VE TEBLİĞ MİSYONU

Ahmed b. İdris, Kuzey Afrika'da Karaviyyîn Medresesi ve el-Ezher gibi ilmiye ve sufiye sınıfı mensupları açısından iki önemli merkezde bulunmuştur. Hicaz ve Yemen'de iken nüfuzları artan Vehhâbî ulemâ ile aynı entelektüel ortamı paylaşmış, Vehhâbîliği teorik ve pratik olarak yakından tanıma fırsatını yakalamıştır. İslam dünyasının önemli ilim kültür merkezlerinde edindiği yarım asırlık bu bilgi ve tecrübe, kurduğu İdrisiyye tarikatının öğretisi ve uygulamalarının temelini oluşturmuştur. O, İslam toplumunun yeniden ayağa kalkmasında ne geleneksel tarikatların ne de Selefilik'in en katı ve ötekileştirici uygulamalarından biri olan Vehhâbîliğin başarılı olacağına kanaat getirmiştir. Bunun ancak Selefi tasavvuf ile Sünnî tasavvuf arasında bir kimliğe sahip olan bir hareketle mümkün olabileceğine ve toplumu ayağa kaldıracak dinamizmin ise ıslahatçı ve ihyâci bir tebliğ misyonu ile gerçekleşeceğine inanmıştır. Bu misyon ve vizyonuyla "İdrisiyye Batılların neo-sufizm adıyla niteledikleri geleneksel çizginin ötesinde modern dönemde ictimâî, iktisadî ve siyasî hayatta ihyâ projesi geliştiren, toplumsal duyarlılıkları harekete geçiren ve İslam dünyasında uyanışa öncülük eden bir hareket konumuna gelmiştir."⁸⁹ İdrisiyyenin başlıca yazılı kaynakları, kurucusu Ahmed b. İdris'in eserleridir.⁹⁰ Bu eserler incelendiğinde onun, geleneksel tasavvufî kurumların dinamizmini kaybet-

⁸⁵ Mustafa Çağrı, "Saygı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/211.

⁸⁶ Azamat, "Ahmed b. İdris", 2/93.

⁸⁷ et-Tirmizî, *Sünen*, "İlim", 19.

⁸⁸ el-Ömerî, *Munâzara 'İlmiyye*, 29.

⁸⁹ Kadir Özköse, "Osmanlı Devleti ile Senûsiyye Tarikatı Arasındaki İlişkiler", *Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 17.

⁹⁰ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrisiyye*, 27-28.

tiği inancını taşıdığı bu nedenle İdrîsiyye tarikatına Sünnî tarikatların geleneksel faaliyetlerini aşan bir misyon yüklediği ve hareket mensuplarını ıslahatçı ve tebliğci bir kimlikle yetiştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Ahmed b. İdris'e göre İslam toplumunda dinî ve tasavvufî kurumların Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaşmaları, gerileme ve başarısızlıklarının en temel sebeplerinden biridir. Bu nedenle Mekke başta olmak üzere farklı bölgelerde yaşayan ve içinde halifelerinin de yer aldığı bazı âlimlere yazdığı mektuplarda İslam'ın toplumsal hayatta bidatlerden uzak sahil bir inançla yaşanması, İslam ahlâk ve mâneviyatının yeniden toplumsal hayatta hâkim olması ve Kur'ân ve Sünnet konusunda bilinçli ve samimi okumalar yapılması, Kur'ân âyetlerini asıl anlamından uzaklaştıracak yorum ve değerlendirmelerden kaçınılması hususlarında nasihatlerde bulunduğu görülmektedir⁹¹ ki bu mektuplarda yer alan bilgiler de Ahmed b. İdris'in kurduğu harekete yüklediği misyonu açıkça ortaya koymaktadır. O, İdrîsiyye tarikatını, toplumsal hayattan kopmadan halkın içinde faaliyet yürüten bir tasavvufî hareket olarak dizayn etmiştir. Bu yönüyle "Halvet der Encümen" prensibini düstur edinen Nakşibendîliğe benzemektedir.

İdrîsiyye tarikatının yenilikçi tasavvufî hareketler arasında yer aldığını vurgulamak için bazı eserlerde "tarikat" yerine "medrese" nitelemesi yapılmıştır.⁹² Yine "seyr ü sülûk" olarak isimlendirilen tasavvufî eğitim için de "rûhî eğitim" tabiri kullanılmıştır.⁹³ İdrîsiyye mensupları Sünnî tarikatların büyük çoğunluğunun aksine kendine has kıyafet ihdas etmemiş, kılık kıyafet konusunda mensuplarını serbest bırakmıştır.⁹⁴

Tarikatların uygulama ve söylemlerinde yer alan bidat unsurlarından arındırılması gerektiğini vurgulayan Ahmed b. İdris, insanların uzun süre toplumdan tecrid edilerek uzlet hayatı yaşamasına karşı çıkmıştır.⁹⁵ Tarikat mensuplarının toplumla iç içe yaşayan, çevresiyle iyi geçinen, samimi ve bilinçli bireyler olmalarını istemiştir. Toplumda yaygın olan tütün kullanımına karşı çıkmış ve müritlerinin sigara içmelerini yasaklanmıştır.⁹⁶

Ahmed b. İdris, *el-ķavâ'id* adlı risalesinde tarikat mensupları için dört genel prensip belirlemiştir. Bunlar:⁹⁷

1. Bütün söz ve davranışlarında Allah'a hesap verebilecek bir hassasiyete sahip olmak.

⁹¹ *The Letters of Ahmad İbn İdris*, 15-168.

⁹² Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 24.

⁹³ Rûhî eğitim tabiri için bk. Zekerîya, *et-Terbiyetü'r-rûhiyye*, 23-26.

⁹⁴ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 39.

⁹⁵ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 34-35.

⁹⁶ Kerrâr, *et-Tarîkatü'l-İdrîsiyye*, 38.

⁹⁷ el-Fâsî, *el-ķavâ'id*, 2-5.

2. Her söz ve davranışta sadece Allah rızasını esas almak ve niyetleri bu esasa göre ayarlamak.

3. Merhametli bir kalbe sahip olmak.

4. Güzel ahlak sahibi olmak.

Kurduğu hareketi bir tebliğ hareketi olarak gören Ahmed b. İdris, aktif bireyler yetiştirerek Yemen gibi nüfusunun tümü Müslüman olan ülkelerde İslam'ın ihyasına, Eritre ve Sudan gibi çok sayıda gayr-i Müslim'in yaşadığı ülkelerde ise tebliğ faaliyetlerine yöneltmiştir.⁹⁸

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılda Batı bilim ve teknoloji alanında ciddi gelişme ve ilerleme kaydederken, buna karşın İslam dünyası pek çok alanda gerilemiş, medrese ve tekke gibi ilim ve maneviyat merkezleri de dinamizmini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde İslam toplumunu yeniden ayağa kaldırmak amacıyla birden çok ıslah ve ihyâ hareketi doğmuştur. Ahmed b. İdris el-Fâsî'nin (öl. 1253/1837) kurduğu İdrisiyye tarikatı da bunlardan biridir.

Kuzey Afrika'nın önemli ilim kültür merkezlerinden biri olan Fas'ta yetişen Ahmed b. İdris, Cezayir'den Mısır'a, Mekke'den Yemen'e kadar farklı İslam beldelelerini dolaşmış ve pek çok ilim ve tasavvuf erbabıyla görüşmüştür. Vehhâbilerin kutsal topraklarda idareyi ele aldıkları dönem tasavvufi kimliğiyle Mekke'de yaşamıştır. Hem Mekke'de hem de daha sonra yerleştiği Yemen'de Vehhâbilerin baskı ve şikâyetlerine mâruz kalmıştır. İlmî ve tasavvufi birikimiyle saygın bir konuma sahip olan Ahmed b. İdris, karizmatik dinî bir şahsiyet olarak yaşadığı toplumu etkilemiş ve etrafında geniş bir entelektüel kesim oluşmuştur.

Ahmed b. İdris, İslam toplumunun yeniden ayağa kalkmasının din alanındaki bir ihyâ hareketiyle mümkün olacağına kanaat getirmiştir. Bunun için tasavvufî bir İslam dindarlığı temelinde Kur'an ve Sünnet'e bağlı, bidatlerden uzak, toplumsal çatışmalardan kaçınan, dışlayıcı ve tekfir edici bir dil kullanmayan, uzlaştıracı ve birleştirici bir hareketin temellerini atmıştır. Bu tarikatın öğretilerini Selefi tasavvuf ile geleneksel Sünnî tasavvuf anlayışını mezcederek oluşturmuştur. Müritlerini ilim ve tasavvufla bezenmiş, tebliğ misyonuna sahip bilinçli ve duyarlı şahsiyetler olarak yetiştirmiştir.

Kurduğu İdrisiyye tarikatı mensupları, tasavvuf felsefesini benimsemiş, vahdet-i vücüd dâhil İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve takipçilerinin sistemleştirdiği düşünceleri kabul etmişlerdir. *Füsûsu'l-hikem* başta olmak üzere tasavvuf felsefesinin temel kaynaklarını halka açık olmayan özel ilim halkalarında okumuş ve yorumlamışlar-

⁹⁸ Kerrâr, *et-Tarikatü'l-İdrisiyye*, 24.

dır. Bir tarikat formunda yapılan bu hareket, yazılı kaynaklarında yer almasa da doğal seyri içinde teşekkül eden şeyh, halife ve müritlerden oluşan hiyerarşik yapısı, şeyh-mürüt ilişkisi, bey'at ve şeyhe ta'zîm, sohbet ve haftalık düzenli yapılan toplu zikir, günlük dua, salavat ve evrad okumaları ve tarikatı temsilen bazı müritlere irşad izni verilmesi gibi özellikleriyle Sünnî tarikat anlayışını temsil etmiştir. Diğer yandan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başka hiç kimseye tevessül edilmemesi, tarikat silsilesinin öne çıkarılmaması, tarikata özel bir kıyafetin ihdas edilmemesi, toplu zikirde semâ, devrân ve kıyâm gibi diğer tarikatlarda yer alan ritüellerin olmayışı, musikiden uzak durulması, zikir esnasında kesici alet kullanımının yasaklanması ve râbîta uygulamasının bulunmayışı gibi hususiyetleriyle de Selefi tasavvufa yaklaşmıştır.

İdrîsiyye tarikatı'na girenlerden bütün söz ve davranışlarında Allah'a hesap verebilecek bir hassasiyete sahip olmaları, her söz ve davranışlarında sadece Allah rızasını esas almaları, merhametli bir kalbe ve güzel ahlâka sahip olmaları istenmiştir. Komşularına ve çevreye kötü muamelede bulunmaları, sigara gibi kötü alışkanlıklar edinilmesi yasaklanmıştır.

İdrîsiyye tarikatı Ahmed b. İdris'in vefatından sonra birkaç kola ayrılmıştır. Bunlar Meczûbiyye, Mîrganiyye, Senûsiyye ve Reşîdiyye'dir. Ahmed b. İdris'in iki oğlu Seyyid Muhammed ve Seyyid Abdülâl ile diğer halifelerinin gayretleriyle İdrîsiyye, Hicaz, Yemen, Fas, Sudan ve Eritre'de yayılmıştır. İdrîsiyye ve kolları, ıslahatçı hareketler olarak İslam'ın özellikle Afrika'da yayılması için tebliğ misyonuna ağırlık vermişlerdir.

KAYNAKÇA

'Afiî, Ebu'l-'Alâ. *et-Taşavvuf es-sevretu'r-rûhiyye fi'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'ş-Şa'b, t.s.

'Afiî, Ebu'l-'Alâ. *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Azamat, Nihat. "Ahmed b. İdris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Beytâr, Abdürrezzak. *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlise 'aşer*. thk. Muhammed Behçet el-Beytâr. 3 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1993.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Vehhâbilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.42/612. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Chittick, William. *Tasavvuf*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Çağrı, Mustafa. "Saygı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

- Demirli, Ekrem. *Tasavvufun Altın Çağı Konevî ve Takipçileri*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.
- Demirli, Ekrem. "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri İle Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi". *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (Nisan 2016), 1-29.
- Dernîka, Muhammed Ahmed. *Mu'cemu'l-müellifine's-şûfiyyîn*. Trablus: el-Müessesetü'l-Hadîse Li'l-Kitâb, 2006.
- DİA. "Avdülaziz ed-Debbâğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/188. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Ebû Rumman, Muhammed. *Esrâru't- tarîki's-şûfi*. Ürdün: Muessesetu Fridriş Aybert, 2020.
- Fâsî, Seyyid Ahmed b. İdris. *el-Esâs*. haz. Abdülhalık Hakkı. (*el-Mehâmidü's-Semâniye* adlı eserin kenarında, 11-15. sayfalar). Kahire 1304.
- Fâsî, Seyyid Ahmed b. İdris. *el-Mehâmidü's-semâniye*. haz. Abdülhalık Hakkı. Kahire 1304.
- Fâsî, Seyyid Ahmed b. İdris. *el-kavâ'id*. haz. Abdülhalık Hakkı (*el-Mehâmidü's-Semâniye* adlı eserin kenarında, 2-10. sayfalar). Kahire 1304.
- Harîrizâde, M. Kemaleddin. *Tibyânü vesâili'l-hakâyık fi beyân-ı selâsili't-tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430/1b-398a.
- Hilmi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed. *Senûsiler*. sad. Dursun Gürlek. İstanbul: Bedir Yayınları, 1997.
- Hodgson, M. G. S. *İslam'ın Serüveni*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Muqaddime*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. 3. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1990.
- İbrahim, Abdullah Abdürrezzâk. *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*. çev. Kadir Özköse. Konya: Ensar Yayıncılık, 2008.
- İşcan, Zeki. *Selefilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Kara, Mustafa. "Evrâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kavak, Abdulcebbar. "İbnü'l-Arabî'nin Rüya Yoluyla Tesirine Bir Örnek: Şeyh Mahmud el-Halvetî'nin el-Hikemu's-Sûfiyye Adlı Eseri". *Uluslararası İbnü'l-*

- Arabî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, haz. Fikret Karaman. 641-650. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kerrâr, Ali Salih. *eṭ-Tarîkatü'l-İdrîsiyye fi's-Sûdan*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Ma'rûf Zerîk, Ali Abdülhamid Baltacı. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1990.
- Mahmûd, Abdulkâdir. *el-Felsefetü's-şûfiyye fi'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1967.
- Makdisi, George. *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*. çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Makdisi, George. "Hanbeli Mezhebi ve Tasavvuf". çev. Ramazan Özmen. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/18 (2007), 297-310.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail. *Câmi'u kerâmâtî'l-evliyâ*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2003.
- Neşşâr, Ali Sâmî. *Neş'etu fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Baskı, ts.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Ömerî, Hasan b. Ahmed b. Abdullah. *Munâzara 'ilmiyye beyne Sîdî Ahmed b. İdris ve Vehhâbiyyeti Necd*. haz. İbrahim er-Rifâ'î. Kına: Dâru Âl er-Rifâ'î, t.s.
- Öteleş, Zeliha. "Tarikat Dönemi Sonrası Tasavvufî Hareketler: Dandaravî Topluluğu Örneği". *Akademiar Dergisi* 7 (Aralık 2019), 141-160.
- Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/401. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özköse, Kadir. "Osmanlı Devleti ile Senûsiyye Tarikatı Arasındaki İlişkiler". *Gazi Osman Paşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 11-39.
- Özköse, Kadir. "Sudan'da Tasavvufî Tecdid Hareketleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/47 (2021), 197-217.
- Özköse, Kadir. "Sudan'da Tasavvufî Hayatın Şekillenmesine Kadiriyye ve Şâziliyye Tarikatlarının Etkisi". *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 163-178.
- Rifâî, Ahmed b. Ali. *Hâletu ehli'l-hakika ma'a'llahi Teâlâ*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2004.
- Şahin, Hanifi. *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye*. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.
- The Letters of Ahmad İbn İdris*. çev. Albrecht Hofheimz vd. ed. Einar Thomassen ve Bern Radtke. London: Hurst and Company, 1983.

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Türer, Osman. "Biat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/124. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Tarihî Süreçte Seleflilik-Tasavvuf İlişkileri". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/1-2 (2015), 253-262.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Yalçın, Ahmet. *Selefi Düşüncenin Tarihi Gelişiminde İbn Teymiyye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yalçın, Ahmet. "İbn Teymiyye'de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2019), 139-156.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tevesül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/6. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yerinde, Âdem. "Muhammed Osman el-Mirganî (Sufi Kişiliği ve Tefsirciliği)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/18 (2008), 1-46.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Zekeriya, Zehre Atife. *et-Terbiyetu'r-rûhiyye fî menheci Ahmed b. İdris ve etbâ'ihî*. Dimaşk: Dâru't-Tekvîn Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2004.